

КАТЕГОРІЇ ТА СКЛАДНИКИ ДИСКУРСУ У СОЦІУМНІЙ ОРІЄНТАЦІЇ

У сучасному науково-лінгвістичному доробку немає кодифікованого трактування поняття «дискурс». У лінгвістичних словниках дискурс переважно трактують як зв'язний текст сукупно з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними, та іншими чинниками [2: 414-416]. Дискурс розглядають як форму використання мови в реальному часі, що відображає певний тип соціальної активності людини і створюється для конструювання особливого світу (або його образу) за допомогою детального опису, а також виступає частиною процесу комунікації між людьми [8: 524]. Дискурс – це врахування усіх спектрів функціонування мовлення в його ситуативно-комунікативних, прагматично-соціумних та культурно-історичних аспектах [5: 7]. Однак для глибшого розуміння дискурсу як лінгвістичного поняття слід розглянути його категорії та складники. Метою даної розвідки є аналіз категорій та складників дискурсу в їх соціумній спрямованості.

До складників дискурсу відносять контекст і текст [9], при цьому по-різному трактують характер їх взаємовідносин. Контекст розглядають як комплекс зовнішніх умов комунікації, які наявні у свідомості мовця в момент здійснення мовленнєвого акту [1: 100], нелінійне середовище, де мовленнєвий твір функціонує як система, пристосовуючись до зовнішніх чинників та активно впливаючи на них [10: 58]. Дискурсивний контекст постає феноменологічною конструкцією та має тривірневу сутність [10: 58]:

- метаконтекст – контекст думки та знання, що визначає концептуальну сферу, в межах якої мовець мислить і яка відображає світобачення та світосприйняття певного соціуму;

- макроконтекст – різноманітний соціокультурний контекст, який визначає мовця як представника певного соціуму та відповідної (суб)культури;

- мікроконтекст – міжособистісний контекст, який характеризує мовця як конкретну мовну особистість, яка втілює свою комунікативну інтенцію у конкретному комунікативному акті.

Т. ван Дейк розмежовує зовнішній та внутрішній контексти дискурсу, які розглядає як дві сторони одного феномена, оскільки фактори зовнішнього контексту можуть мати вплив на комунікативну ситуацію, лише ставши частиною внутрішнього контексту [4: 54]. Зовнішній контекст дискурсу спрямований на комунікативну ситуацію загалом, включаючи широке різноманіття етнографічних, соціальних, культурних та мовних складових, в той час як внутрішній контекст постає ментальним відтворенням зовнішнього та містить вірування, знання, уявлення, наміри відносно комунікантів, культурної ситуації, статусно-рольових характеристик учасників, стилю, предмета та реєстру спілкування, рівня формальності тощо [9: 150].

У структурі контексту виділяють загально-контекстні та контекстно-ситуаційні чинники [10: 60]. До загально-контекстних відносять відносно сталі фактори, що визначають загальний фон спілкування (певну історичну добу, культуру, соціум) і формують сукупний фонд знань, уявлень лінгвокультурної спільноти у визначений історичний період, включно зі знаннями мовних і мовленнєвих правил та норм. До контекстно-ситуаційних належать змінні умови спілкування, психологічний стан індивідів та попередні мовленнєві дії, що свідчать про динамічність їх характеру.

Розглянемо наступну складову дискурсу – текст. Текст постає не лише лінгвістичним, але й екстралінгвістичним явищем, пов'язаним з навколишньою дійсністю відносинами двоспрямованої залежності [7: 127]. Текст визначають як матеріальну форму комунікативної ситуації, продукт інтерактивної діяльності адресанта та адресата, у сукупності їх компетенції, стратегій породження та сприйняття тексту, ефективності комунікації тощо [цит. за 10: 62].

Категорії дискурсу та категорії тексту схожі, оскільки текст є результатом дискурсу, складником комунікативного процесу, що призводить до створення єдиної структури – тексту. Саме тому категорії дискурсу поширюються і на категорії тексту-результату, і на такі, що характеризують дискурс-процес [3: 108]. Категорії дискурсу і тексту інтегровані одна в одну. Саме це і ускладнює їх протиставлення. Умовно виділяють категорії, більш властиві тексту як результату дискурсивного процесу – когезія, когерентність, прийнятність, інформативність, інтенційність, адресатність, ситуативність, інтертекстуальність тощо та категорії дискурсу як процесу – інтердискурсивність, метакомунікативність, зміна ролей, комунікативні принципи [3: 109].

Так, комунікативний підхід до вивчення тексту базується на аналізі комунікативної ситуації як важливого смислоутворюючого компоненту тексту. З метою дослідження комунікативної ситуації виділяють наступні категорії [6: 200]:

- учасники спілкування (статусно-рольові, ситуативно-комунікативні характеристики);
- умови спілкування (пресупозиція, сфера спілкування, хронотоп, комунікативне оточення);
- організація спілкування (мотиви, цілі і стратегії, розгортання та членування, контроль спілкування та варіативність комунікативних засобів);
- спосіб спілкування (канал і режим, тональність, стиль і жанр спілкування).

Враховуючи внутрішньо та зовнішньотекстові характеристики мовлення виділяють такі категорії дискурсу [6: 201]:

- конститутивні, що дозволяють відрізнити текст від нетексту (відносна оформленість, тематичність, стилістична і структурна єдність, відносна смислова завершеність);

- жанрово-стилістичні, що характеризують текст в плані його відповідності функціональним різновидам мовлення (стильова приналежність, жанровий канон, клішованість, ступінь ампліфікації/компресії);

- семантико-прагматичні (змістовні), що розкривають смисл тексту (адресованість, образ автора, інформативність, модальність, інтерпретованість, інтертекстуальна орієнтація);

- формально-структурні, що визначають спосіб організації тексту (композиція, членованість, когезія).

Конститутивні категорії дискурсу витікають з теорії комунікативних постулатів. Якщо спілкування здійснюється у відповідності з мотивами і інтенціями його учасників, правилами спілкування в даному соціумі, то дані характеристики залишаються непомітними, проявляючись лише при комунікативному збої.

Жанрово-стилістичні категорії дозволяють віднести текст до відповідної сфери спілкування на основі уявлень про норми і правила спілкування, умови доречності, типів комунікативної поведінки тощо. Принциповим є тип комунікативної ситуації, оскільки для здійснення природного спілкування у свідомості комунікантів мають бути ідеалізовані моделі оцінюваних дискурсивних подій, тобто концепти відповідного дискурсу, його типів і жанрів [6: 202].

З позицій відношень між учасниками комунікації суттєвим є протиставлення особистісно-орієнтованого і статусно-орієнтованого спілкування. Особистісно-орієнтоване спілкування спрямоване на відомого співрозмовника з метою не лише передачі певної інформації, але й здійснення впливу на нього. При статусно-орієнтованому спілкуванні комуніканти реалізують себе лише у визначеному наборі рольових характеристик, виступаючи представниками певних соціальних груп (керівник і підлеглий, вчитель і учень, журналіст і читач тощо). З огляду на це, правомірним є виділення наступного критерію – системи суспільних інститутів соціуму. Так, системоутворюючою ознакою інституційного дискурсу є статусна,

представницька функція мовця, а сам інституційний дискурс – спеціалізований клішований різновид спілкування між людьми, які можуть не знати одне одного, проте повинні спілкуватися у відповідності з нормами даного соціуму, що відображають культурні та етнічні цінності соціуму у цілому, а також цінності певної суспільної групи.

В межах семантико-прагматичних категорій та з врахуванням діалогічності спілкування важливою текстовою категорією виступає адресованість, фактор адресата [9], уточненням якої виступає категорія інтерпретованості, що проявляється в точності, ясності, глибині та експлікативності/імплікативності тексту [6: 206].

Формально-структурні категорії тексту нерозривно пов'язані з семантико-прагматичними та жанрово-стилістичними, оскільки допомагають встановити змістовні характеристики тексту.

Отже, дискурс є соціально зумовленим процесом використання мови, засобом, що відтворює соціально-дискурсивні практики. Аналіз дискурсу базується на вивченні його категорій та складників. Складниками дискурсу виступають контекст та текст. Контекст має трирівневу структуру, яка включає мета-, макро- та мікроконтексти, що постулюють до концептуальної сфери, в межах якої мовець мислить, визначають його як представника певного соціуму та характеризують як конкретну мовну особистість. Текст як складова дискурсу є екстралінгвістичний явищем, пов'язаним з оточуючою дійсністю. Оскільки текст розглядають як результат дискурсу, його категорії тісно пов'язані з категоріями дискурсу, що й ускладнює їх розмежування. Однак виділяють категорії, більш властиві тексту як результату дискурсу і категорії, більш властиві дискурсу як процесу. Так, з огляду на внутрішні та зовнішні характеристики мовлення дискурс характеризують за допомогою конститутивних, жанрово-стилістичних, семантико-прагматичних та формально-структурних категорій. Дані категорії взаємопов'язані, що дозволяє розглянути змістовні характеристики дискурсу та глибше зрозуміти його суть

як лінгвістичного поняття. Перспективу подальших розвідок вбачаємо у дослідженні вербальної експлікації категорій дискурсу.

The article deals with discourse categories and components in social orientation.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Азнаурова Э.С. Прагматика художественного слова / Э. С. Азнаурова. – Ташкент: Изд-во «Фан» Узбек. ССР, 1988. – 121с.

2. Арутюнова Н.Д. Речь // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 414-416.

3. Безугла Л.Р. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: Моногр. / Л.Р. Безугла, Є.В. Бондаренко, П.М. Донець, А.П. Мартинюк, О.І. Морозова; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. — Х.: Константа, 2005. — 356 с.

4. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. Пер. с англ. / Сост. В.В.Петрова; Под ред. В.И.Герасимова; Вступ. ст. Ю.Н.Караулова и В.В.Петрова. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.

5. Загнітко А.П. Основи дискурсології: науково-начальне видання. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – 194 с.

6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477с.

7. Кубрякова О. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

8. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М.: ИТДГК, 2003. – 280 с.

9. Фролова І.Є. Стратегія конфронтації в англomовному дискурсі: Монографія. – Х: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 344 с.